

ЗВИЧАЙНА СХЕМА „РУССКОЇ“ ІСТОРІЇ

іт

СПРАВА РАЦІОНАЛЬНОГО УКЛАДУ ІСТОРІЇ
СХІДНЬОГО СЛОВ'ЯНСТВА.

М. Грушевський.

Оддѣльний оттискъ изъ сборника: «Статьи по славяновѣдѣнію». I.

→129→Ж→1231←

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Выс. Остр., 9 листа, № 12.

1904.

ЗВИЧАЙНА СХЕМА „РУССКОЇ“ ІСТОРІЇ

і

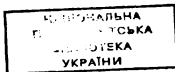
СПРАВА РАЦІОНАЛЬНОГО УКЛАДУ ІСТОРІЇ

СХІДНЬОГО СЛОВ'ЯНСТВА.

М. Грушевський.

Оддѣльный оттискъ изъ сборника: «Статьи по славяновѣдѣнію». I.

→188→Ж→831←

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФИЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лавки, № 12.

1904.

Напечатано по распоряжению Императорской Академии Наук.
Ноябрь 1904 года. Непременный Секретарь, Академикъ С. Ольденбургъ.

Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства.

Поставлена організаційним з'їздом російських фільологів справа раціонального укладу історії Слов'янства в задуманій Слов'янській Енциклопедії¹⁾ дає мені нагоду порушити справу схеми історії Східного Слов'янства. Я не раз порушував уже справу нерациональностей в звичайній схемі «руської» історії²⁾, тепер хотів би обговорити се питання трохи повнійше.

Звичайно прийнята схема рускої історії всім звісла. Вона починається з перед-історії Східної Європи, звичайно про не-славянську колонізацію, потім іде мова про розселення Слов'ян, про сформованіє Київської держави; історія її доводиться до другої половини XII в., потім переходять до в. кн. Володимирського, від нього — в XIV віці, до кн. Московського, слідять ся історія Московської держави, потім Імперії, а з історії українсько-руських і білоруських земель, що лишали ся по за границями Московської держави, часом беруться деякі важвійші епізоди (як держава Данила, сформованіє в. кн. Литовського і унія з Польщею, церковна унія, війни Хмельницького), часом не беруться зовсім, а в кождім разі з прилученнем до Російської держави, сі землі перестають бути предметом сеї історії.

Схема ся стара, вона має свій початок в історіографічній схемі московських книжників, і в основі її лежить ідея генеалогічна — генеалогія

1) Писано з нагоди плану словянської історії, виробленого історичною підсекцією з'їзда.

2) Нпр. в Записках Наукового товариства імені Шевченка т. XIII, XXXVII і XXXIX, бібліографія, одіжки праці Мязюкова, Сторожова, Загоскіана, Владимирського-Будавова (здавважу, що з моїх заміток до книги д. Мязюкова, Очерки по історіи русской культуры, зробив ужиток проф. Филевич в своїй рецензії праці д. Мязюкова, в час. «Новое Время», покладуючись на них на поперте своїх гадок, зовсім протіивних тим, якими подітовані були мої замітки). Також в приготіванні до друку «Очерку історіи українського народу».

московської династії. З початком наукової історіографії в Росії, цю схему положено в основу історії «Россійского государства». Потім, коли головна вага перенесена була на історію народу, суспільности, культура, й «русская история» стала зближати ся до того, щоб стати історією великоруського народу й його культурного життя, задержано ту ж схему в її головних моментах, тільки стали відлітати епізоди що далі то більше. Ту ж схему, в простійшій формі прийняла наука «історії русского права», складаючи ся з трох відділів — права Київської держави, московського й імперського.

Через таку традиційність, через таке довге уживання, до сеї схеми привикли й її невиягоди, нерациональності не вражають прикро, хоч вона повна таких нерациональностей, і то дуже великих. Я вкажу деякі, не маючи претенсії вичислити їх всі.

Передо всім дуже нерациональне сполучування старої історії полудневих племен, Київської держави, з її суспільно-політичним укладом, правом і культурою, з Володимиро-московським князівством XIII—XIV вв., так наче се останнє було його продовженням. Се можна було московським книжникам, — для них досить було генеалогічного преемства, але сучасна наука шукає геветичної звязи і не має права звязувати «київський період» з «володимирським періодом», як їх невідповідно називають, як стадії того самого політичного й культурного процесу. Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народности, українсько-руської володимиро-московська — другої, великоруської¹⁾. Сю ріжницю хотіла була затерти Погодінська теорія, населивши Подніпрове X—XII вв. Великорусями й казавши їм потім, в XIII—XIV вв., відсі втемігувати, але я сумніваю ся, що хто небудь схоже тепер боронити стару історичну схему сею звичкою, всіма майже пошитою теорією. Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV—XVI в. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємицею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені, і відносно до неї Київської можна б скорше прирівняти нпр. до відносин Римської держави до її гальських провінцій, а не преемства двох періодів в політичній і культурній життю Франції. Київське правительство пересадило в великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на сій підставі ще не можна влючати Київської держави в історію великоруської

1) Ся свідомість починає потрохи проходити в науку. Досить ясно напр. виеговлює ся думка укладачки «Русской истории съ древнѣйшихъ временъ», виданої московським кружком плочич самоосвітї (Москва, 1896), Л. Стороженъ; він з ватською підносить, що «Русь дніпровська і Русь північно-східна два новіші відмінні лянца; історію їх творять неоднаково далі особні часті руської народности. Ліпше сказати — дві народности, оба оминути баламутя, звязалих з теорією єдинства руської народности».

народности. Етнографічна і історична близькість народности українсько-руської до великоруської не повинна служити причиною до їх перемішувань— вони жили своїм життям по за своїми історичними стягностями і стрічами.

Тим часом, наслідком пришивання Київської держави на початок державного й культурного життя великоруського народу що бачимо? Історія великоруської народности зістаєтє ся властиво без початку. Історія сформованих великоруської народности досі зістаєтє ся не в'ясненою, через те що її історію починають слідити від середини XII в.¹⁾, і за київським початком сеї свіської початок зовсім неясно представляєтє ся людям, що вчили ся «руської історії». Не слідить ся докладно за процесом рецепції й модифікації на великоруським ґрунті київських суспільно-політичних форм, права, культури; в таких формах, які мали вони в Києві, на Україні, їх по просту включають в інвентар великоруського народу, «Русского государства». Фікція «київського періода» не дає можности відповідно представити історії великоруської народности.

Тому, що «київський період» прилучаєтє ся до державної й культурної історії великоруського народу, зістаєтє ся без початку й історія українсько-руської народности. Підтримуєтє ся старе представлення, що історія України, «малорусского народа», починаєтє ся доперва з XIV—XV віком, а що перед тим — то історія «общерусская». Ся знов «общерусская історія» свідомо і несвідомо на кождім кроці підмінюєтє ся пов'ятєм історії державної і культурної великоруського народу, і в результаті українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV—XVI вв. як би щось нове, мов би її перед тим там не було, або вона на історичного життя не мала.

Зрештою історія українсько-руської народности зістаєтє ся не тільки без початку, а і в виді якихось кавалків, *disjecta membra*, не пов'язаних між собою органічно, розділених прогалинами. Одякокий момент, що вирізняєтє ся й може лишити ся ясно в пам'яті — се козачина XVII в., але дуже сумніваю ся, щоб хтось, хто вчив ся «руської історії» по звичайній схемі, потрапив зв'язати її в своїм представленні з ранішми і пізнішими стадіями історії української народности, мислив би сю історію в її органічній цілості.

Ще гірше виходить на сій схемі народність білоруська — вона пропадає зовсім за історією держави Київської, Володимиро-московської, банавіть і за в. кп. Литовським. Тим часом хоч вона не виступає в історії ніде виразно як елемент творчий, але роля її не маловажна — вказу хоч би на значініє її в сформованні великоруської народности, або в історії

1) Гарні початки, зроблені нар. книжкою Корсакова «Мери и Ростовское княжение», є бум потім розвинені успішно.

в. кн. Литовського, де передо всім її, з поміж слов'янської людности сеї держави, належала культурна роля супроти далеко нижше розвинених литовських племен.

Заведенням до «русської історії» в. кн. Литовського хотіли поправити односторонність і неповноту традиційної її схеми. В історії, здається, перший сю гадку з натиском підніс Устрялов, а Ілювайський, Бестужев-Рюмінъ і ин. пробували викладати паралельно історію «Руси западної», себто в. кн. Литовського, й «Руси восточної», себто Московської держави. В науді історії права потребу включення в. кн. Литовського пропагує школа проф. Владимирського-Буданова, хоч не дала ще ані загального курсу «історія русского права», де було б включене в. кн. Литовське, ані особіного курсу права сього останнього.

Се поправка, але вона сама потребує ріжких поправок. В. кн. Литовське буде тілом дуже гетерогенним, не одностаїним. В новійшій науді легковажить ся, навіть зовсім ігнорують ся значіння литовської стихії. Свідчення преємства права стороруського з правом в. кн. Литовського, значіння слов'янського елемента в процесі творення й розвою в. кн. Литовського привело сучасних дослідників внутрішнього устрою сеї держави до крайности, що вони зовсім ігнорують елемент литовський — навіть не ставлять питання про його впливи, хоч безперечно ми мусимо числити ся з такими впливами в праві й устрою в. кн. Литовського (от хоч би — вкажу лише ехемплі gratia — інститут «коймишців»). Потім, лишаячи литовський, — сам слов'янський елемент в. кн. Литовського не одностаїний: маємо тут дві народности — українсько-руську й білоруську. Українсько-руські землі, з вайком Побужа й Пиньщизня, були досять механічно зв'язані з в. кн. Литовським, стояли осторонь у він, жили своїм місцевим життям, і з Люблінською унією перейшли безпосередно в склад Польщі. Протявно, білоруські землі дуже тісно були зв'язані з в. кн. Литовським, мали на нього величезний вплив — в суспільно-політичній укладі, праві й культурі (як з другого боку самі підпали дуже сильному впливу суспільно-політичного й культурного процесу в. кн. Литовського), й зістали ся в складі його до кінця. Таким чином історія в. кн. Литовського далеко тісніше зв'язана з історією білоруської народности, ніж українсько-руської, що чимало підпала впливу його історії, але дуже небогато мала на нього впливу (тільки посередно — о скільки білоруська народність передавала право й культуру, насажені Київською державою, але так само посередно, через політику литовського правительства, українсько-руська народність приймала не одно, що йшло від білоруської — впр. білоруські елементи актової мови, прийнятої литовським правительством).

Отже включення історії в. кн. Литовського в «русську історію» не за-

ступить прагматичного представлення історії народностей українсько-руської й білоруської. Для історичного представлення суспільного й культурного процесу українсько-руської народності вистане зазначення тих кількох моментів з історії в. кн. Литовського, що мали для неї безпосереднє значіння¹⁾. Більше з неї увійшло б у історію білоруської народності, але в цілості включати історію в. кн. Литовського в «руську історію» нема причини, коли се має бути не «історія Росії», себто історія всього того, що коли небудь діяло ся на території її, і всіх народностей і племен, що її заляднують (так її програму, здасть ся, тепер ніхто не ставить, хоч ставити також можна), а історія народностей руських, або східно-слов'янських²⁾ (уживаю часом сього терміну, аби обминути невеселість і баламуцтва, які випливають з неоднакового уживання слова: «русский»).

Взагалі історія державних організацій грає все ще за-багато ролі в представленню «руської історії», чи історії Східного Слов'янства. В теорії признасть ся давно, що головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народа, суспільности. Політичне, державне жите, розуміють ся, чинник важний, але поруч нього існують инші чинники—економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значіння від політичного, але в кождім разі не повинні лишати ся в тіні по за ним. З руських чи східнослов'янських племен держава найбільше значіння мала, найтісніше зв'язана була з житем народа у народности великоруської (хоч і тут по за межами національної, володимиро-московської держави бачимо такі сильні явища, як вічеве жите повгородсько-псковське). Українсько-руська народність ряд століть живе без національної держави, під впливами ріжних державних організацій—сі впливи на її національне жите повинні бути визначені, але політичний фактор сходить в її історії в снх бездержавних століттях на підрядну ролю попри факторах економічних, культурних, національних. Те саме треба сказати про народність білоруську. Для сеї останньої великоруська національна держава стає історичним фактором властиво тільки від 1772 р. На історію України вона починає впливати столітєм скорше, але тільки одним краєм. Те виникове, виключне значіння, яке має історія великоруської держави в сучасній схемі «рус-

1) В таких дусі старає ся використати історію в. кн. Литовського в IV т. моєї «Історії України-Руси», що обіймає часи від половини XIV в. до 1569 р.

2) Одні з визначніших сучасних систематиків—проф. В.-Буданов ставить задачею науки історії руського права історію права «русского народа», не Російської держави, тому виключає з неї національні права не-руських народностей Росії, а вважає інтегральною частію право руських народностей, які не входили в склад Російської держави. Такий погляд бачимо і у иньших дослідників, хоч він так само не переводиться консеквентно у них, як і у самого В.-Буданова (див. мою рецензію його курсу в ХХХІХ т. Записок в. тов.; Шевченка, бібл. с. 4).

скої» історії, має вона властиво наслідком підміни поняття історії «русского народа» (в значінню руських, східнословянських) народностей поняттям історії великоруського народа.

Взагалі в тім що зветь ся «русскою історією» я бачу комбінацію, чи властиво — конкуренцію кількох понять: історія Російської держави (сформовання її розвою державної організації її території), історія Росії, себто того, що було на її території, історія «русських народностей», і нарешті — історія великоруського народа (його державного й культурного життя). Кожен з сих понять, в консеквентнім переведенню, може бути вповні оправданим предметом наукового представлення, але при таким комбінованню різних понять, повного представлення, консеквентного переведення не дістає ані одно з них. Найбільше входить в схему «русської історії» з поняття історії Російської держави і великоруського народа. З розмірно невеликими перемінами й купюрами вона може бути перемінена на консеквентно й повно переведену історію *великоруського народа*. «Честь и мѣсто» історії сеї найбільшої з словянських народностей, але поважанне до її першинства й важкої історичної ролі не виключає потреби такогоч повного й консеквентного представлення історії вищих східно-словянських народностей — українсько-руської й білоруської. Історії Східного Словянства таки не заступить історія великоруського народа, його державного й культурного життя, і ціякі мотиви не дадуть права з'їгнувати історію білоруської, і ще менше — українсько-руської народности, або заступити їх повириваними з них і попрившваними до історії великоруського народа класіками, як то практикуєть ся тепер. Зрештою як тільки «русская історія» буде щиро і консеквентно зреформована в історію великоруського народа, його державного й культурного життя, таж історія українсько-руської і білоруської народности, я певний, вийдуть самі собою на чергу й займуть відновіше місце побіч великоруської. Але для сього наперед треба попрощати ся з фікцією, що «русська історія», підмінювана на кождім кроці великоруською, то історія «общерусска».

Такий погляд сидить іще досить твердо, хоч на мій погляд він, о скільки не стоїть на услугах політики, являєть ся пржитком старомосковської історіографічної схеми — пережитком, де що прилаженям до новіших історіографічних вимог, але в основі своїй таки нераціональним. Історія великоруська (такою стає ся «русська історія» від XII—XIII вв.) з українсько-руським (київським) початком, пришитим до неї, се тільки калікувата, неприродна комбінація, а не якась «общерусска» історія. Зрештою «общеруської» історії й не може бути, як нема «общеруської» народности. Може бути історія всіх «русських народностей», кому охота їх так називати, або історія Східного Словянства. Вона й повинна стати на місце теперішньої «русської історії».

В деталях я не маю заміру викладати схему такої нової конструкції історії Східного Слов'янства. Пятнадцять літ я спеціально працюю над історією українсько-руської народності й виробляю її схему як у загальних курсах, так і спеціальніших працях. По сій схемі укладаю я свою історію України-Русь, і в таким же виді представляю собі історію «руських» народностей. Не бачу труднощостей, аби була зроблена подібним способом історія білоруської народності, хоч би вона виявляла менше багатого ніж історія українсько-руська. Історія великоруської народності майже готова — треба тільки обробити її початок, замість пришитого до неї тепер київського початку, та вицистити від різних епізодів з історії України й Білоруси — се вже й так майже зроблене істориками великоруського народу й суспільності.

Найбільше раціональне здається мені представлення історії кожної народності з окрема, в її генетичнім пресмстві від початків аж до нині. Се не виключає можливості представлення синхровістичного, подібно як укладаються історії всесвітні, в інтересах перегляду, з педагогічних, щоб так сказати, мотивів.

Се деталі, й вона мене цікавлять мало. Головні принципи: требаб усунути теперішній еkleктичний характер «руської історії», шиванне до купи епізодів з історії різних народностей, консеквентно превести історію східно-слов'янських народностей і поставити історію державного життя на відповідне місце з іншими історичними факторами. Думаю, що й прихильники нинішньої історичної схеми «руської історії» признають, що вона не бездоганна, і що в своїх спостереженнях я виходив від правдивих її хиб. Чи сподобають ся їм ті праці, які я хотів би положити в основу її реконструкції — се вже інша справа.

Мих. Грушевський.

У Львові, 9 (22) IX. 1903.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
С.-Петербургъ, Октябрь 1904 г. За Непременнаго Секретаря, Академикъ А. Карпюковъ.

Типографія Императорской Академіи Наукъ. (Вас. Остр., 9 лин., № 12).

